

Бондар Сергій Володимирович –
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ПРИХОВУВАННЯ КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Розглянуто найпоширеніші способи приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за межами України.

Ключові слова: криміналістична характеристика; тінюва економіка; валютні кошти; способи приховування.

Рассмотрены наиболее распространенные способы сокрытия средств, полученных преступным путем, за пределами Украины.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика; теневая экономика; валютные средства; способы сокрытия.

This article reviews the most common ways to hide and move funds of crime abroad.

Keywords: criminological characteristics; the shadow economy; currency funds; methods of concealment.

Транснаціональний характер багатьох економічних злочинів потребує активної співпраці правоохоронних органів різних держав, зокрема, шляхом створення та розвитку нових правових інститутів, необхідних практиці, одним з яких є дослідження способів приховування коштів за кордоном [1, с. 477].

Відсутність привабливого інвестиційного та підприємницького середовища, високий рівень "тінізації" економіки, серйозні недоліки в системі державного регулювання руху капіталів створюють сприятливе підґрунтя для масштабного виведення капіталів за межі країни, у тому числі із застосуванням незаконних схем і механізмів, що, відповідно до ст.7 Закону України "Про основи національної безпеки України" [2], становить загрозу національним інтересам і національній безпеці держави.

Рух капіталів, одержаних злочинним шляхом, більшість учених ототожнює з відмиванням "брудних" коштів. Розуміння цієї проблеми в

Україні дещо відрізняється від концепцій, наприклад, західноєвропейських країн та США. Вітчизняні злочинні прибутки та надприбутки, які виводяться за кордон, передусім походять не від наркобізнесу, тероризму, вимагання та проституції, а з економічної діяльності, прихованої від офіційної статистики та оподаткування [3].

Дослідження способів приховування коштів за кордоном потребує врахування та аналізування досвіду в цій сфері держав, що розв'язали цю проблему.

Сприятливим середовищем для таких операцій є тіньова економіка, де грошові кошти можуть уникати контролю держави. Нині тіньова економіка не лише існує практично в усіх країнах світу, а головне – її відтворення має наступальний характер. За оцінками експертів, щорічно у світі відбуваються тіньові операції на загальну суму 8–10 трлн дол.

Питома вага тіньової економіки в розвинутих країнах становить у середньому 17 % від ВВП, у країнах, що розвиваються, – 40 %, у країнах з перехідною економікою – не більше 20 %. В Україні тіньовий обіг становить не менше 50 % ВВП (серед країн СНД найбільший показник лише у Грузії – 63 % та в Азербайджані – майже 60 %, тоді як у Росії – близько 45 %).

Проблему протидії приховуванню валютних коштів у юридичній літературі досліджували А. Ф. Волобуєв, Ю. П. Гармаєв, О. М. Городиський, О. Є. Користін, Г. А. Матусовський, С. М. Слепухін, В. Ю. Шепітько, П. С. Яні та інші. Проте нині більшість публікацій через об'єктивну застарілість втрачають свою актуальність і практичну значимість. Окремі статті у засобах масової інформації та глобальній мережі Інтернет здебільшого мають публіцистичний і фрагментарний характер.

Метою цієї статті є криміналістичний аналіз наукових джерел і правоохоронної практики щодо визначення сучасних способів фінансових механізмів незаконного переміщення та приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за кордон України.

У визначенні рівня тінізації економіки та обсягів непродуктивного витоку капіталу за кордон фахівцями Ради національної безпеки та оборони України існують значні розбіжності. Так, за розрахунками Національного банку України, непродуктивний відплив капіталу у 2007–2009 рр. оцінюється у 22,4 млрд дол. США. Водночас, за даними Державного комітету фінансового моніторингу, за аналогічний період з України виведено близько 52 млрд дол. Вітчизняні науковці оцінюють щорічні обсяги непродуктивного відтоку капіталів у 1,5–3 млрд дол. За розрахунками європейських експертів, ідеться про 20 млрд дол. щорічних втрат [4].

Зазначена проблема є актуальною не тільки для України, а й для інших держав.

Складність виконуваних завдань, на які одночасно поширюють свої дії норми національного та іноземного законодавства, висуває підвищені вимоги до теоретичного та методичного забезпечення розшуку, арешту й конфіскації за кордоном одержаних злочинним шляхом коштів. Наукове забезпечення цієї діяльності є істотним резервом підвищення її ефективності, необхідною умовою визначення найбільш розроблених форм і методів роботи, створення правових основ цього напрямку міжнародного співробітництва в національному законодавстві, що повинно сприяти усуненню недоліків кримінального законодавства.

З точки зору відповідності законодавству, всі операції з переведення коштів за кордон можна поділити на дві групи: 1) законні (продуктивний відплив капіталів відбувається за угодами, що мають законний характер і є доцільними з точки зору зміцнення міжнародних зв'язків та позицій України на світовому ринку); 2) незаконні операції: протиправні, але не злочинні (операції, здійснення яких є неефективним для країни або відбувається з порушенням норм фінансового, банківського, митного, адміністративного та іншого законодавства); злочинні операції: контрабанда (ст. 201 Кримінального кодексу України); ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 Кримінального кодексу України); незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 Кримінального кодексу України) [5, с. 468, 498, 503].

Аналіз даних слідчої практики підтверджує, що застосування технологій незаконного витоку капіталів за кордон є завершальним етапом більшості злочинів у сфері економічної діяльності, передусім, ухилення від оподаткування, економічного шахрайства. Ці схеми характеризуються наявністю основних (предикатних) і супутніх злочинів [6, с.174].

Загальні підстави для класифікації способів приховування валютних коштів за кордоном різноманітні [7–11]. Кожний спосіб реалізується з урахуванням сфери господарської діяльності, суб'єкта злочину та характеру доходів. В окремих випадках злочинці застосовують різноманітні комбінації декількох способів.

У криміналістиці спосіб злочину розглядається як практична сторона діяльності, система об'єктивних та суб'єктивних детермінант, функціонально пов'язаних з місцем, часом, засобами досягнення мети. Для криміналістів відомості про спосіб важливі, оскільки сприяють встановленню обставин, що підлягають доказуванню відповідно до кримінально-процесуального законодавства (ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України) [12, с. 268].

На підставі аналізу правоохоронної практики 2005–2007 рр. усі способи приховування капіталів за межами України можна умовно розподілити на такі групи: 1) неповернення валютних коштів, що

пов'язано з використанням зовнішньоекономічних операцій; 2) використання схем з повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал; 3) проведення операцій з цінними паперами, насамперед, шляхом зворотного викупу вітчизняних цінних паперів; 4) проведення фіктивних операцій у сфері страхування та перестраховування.

Зовнішньоекономічні операції залишаються одним із найпоширеніших способів виведення валютних коштів за кордон. З цією метою, зокрема, використовуються такі схеми: заниження експортних та завищення імпорتنих контрактних цін з метою отримання іноземним партнером премії, частина якої переказується на закордонні рахунки українських резидентів; неповернення експортної виручки або проведення імпорту товару без його фактичного ввезення на територію України, у тому числі із застосуванням механізму здійснення авансових платежів під фіктивні імпорتنі контракти (за даними Національного банку України, у 2003 і 2004 роках виведення капіталів за цією схемою становило, відповідно, 1,1 млрд дол. та 4,5 млрд дол.); переказ або неповернення валюти з-за кордону у вигляді внесків до статутних фондів спільних підприємств; унесення гарантійного депозиту в іноземний банк для отримання кредиту, який фактично не видається; штучне застосування нерезидентом штрафних санкцій.

Під коштами при цьому необхідно розуміти гроші в національній та іноземній валюті чи їх еквівалент [12]. Іноземна валюта як предмет злочину – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет [13].

Іноземні валюти поділяються на такі групи: 1) вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу (наприклад, англійські фунти стерлінгів, долари США, японські єни, євро); 2) вільно конвертовані валюти, які не використовуються широко для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу (грузинські ларі, ізраїльські нові шекелі, латвійські лати, російські рублі тощо); 3) неконвертовані валюти (зокрема, азербайджанські манати, єгипетські фунти, узбецькі суми) [14].

Розглянемо найпоширеніші способи неповернення валютних коштів із використанням зовнішньоекономічних операцій, виявлених державними органами протягом останніх трьох років.

Неповернення валютних коштів через змову експортера з іноземним партнером. Так, керівник суб'єкта підприємницької діяльності В. уклав контракт на постачання приватній фірмі за кордоном товару – металопрокатних труб на суму 300 тис. дол. США. Валютна виручка на транзитний валютний рахунок

підприємства в уповноваженому банку не надійшла. Слідством з'ясовано, що всі валютні кошти були переведені за взаємною домовленістю сторін на інший рахунок у закордонному банку (за матеріалами Державної податкової адміністрації України, 2010 рік).

Експортна поставка товару на адресу неіснуючої організації. Так, два українські підприємства-експортери на основі укладених контрактів з німецькою фірмою здійснили поставку останній металообробку. Валютна виручка за поставлений товар на транзитний валютний рахунок підприємства в уповноваженому банку не надійшла. За даними правоохоронних органів Німеччини, одержувач товару не мав постійної реєстрації. Унаслідок зазначених дій сума неповернутих коштів становила 17 млн дол. (за матеріалами Держфінмоніторингу України, 2010 рік).

Використання в схемі фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності чи підставної фізичної особи. Як свідчить практика, характерними способами реєстрації фіктивних підприємств в органах виконавчої влади є такі: реєстрація на підставних осіб-представників незалежних класів, які за незначну винагороду погодилися відкрити на своє ім'я підприємство; на осіб, які втратили свої паспорти; на осіб без їх відома, які тимчасово (наприклад, як заставу) передали свій паспорт іншим особам; на осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, душевнохворих або таких, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, тощо.

Так, група осіб здійснювала незаконний переказ грошей за кордон з використанням рахунків фізичних осіб-нерезидентів, відкритих на втрачені паспорти в українському банку. Кошти на зазначені рахунки надходили від суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності. Гроші в подальшому знімалися з рахунків на підставі фіктивних заявок або виводилися за кордон на підставі фіктивних доручень нерезидентів (за матеріалами Державної податкової адміністрації України, 2009 рік).

Передплата за імпорт товарів, робіт, послуг. Кошти переказуються на рахунок іноземного партнера, який перебуває у змові з резидентом, за кордон як передплата за майбутню поставку товарів, робіт, послуг. Унаслідок застосування схеми товар не надходить, а валютна виручка не повертається.

Так, українське підприємство на основі укладеного контракту здійснило оплату великої партії імпортованих мандарин (28 тис. т). Унаслідок аналізу документів встановлено, що фрукти в Україну не ввозилися. У зовнішньоекономічному контракті й міжнародній вантажно-митній декларації виявлено невідповідності кількісних показників, що свідчать про фальсифікацію документів (за матеріалами Держфінмоніторингу України, 2010 рік).

Використання іноземних фірм, у яких резидент є співласником. Ця схема використовується переважно у випадках, якщо резидент має намір виїхати з України на постійне місце проживання за кордон.

У межах кримінальної справи про шахрайство з фінансовими ресурсами (слідче управління ГУ МВС України в м. Києві) встановлено, що керівник підприємства С. перерахував кошти з рахунку своєї фірми американській компанії, де він одночасно обіймав посаду віце-президента, як передплату за поставку в Україну товарів. Наступного дня після переказу грошей він разом зі своєю сім'єю виїхав у США.

Використання умов невідповідності кількості та якості експортованого товару. Цей спосіб використовується щодо окремих видів товару (деревина, вугілля, продукти харчування тощо), які експортуються з урахуванням певних стандартів і технічних вимог. Водночас згідно зі сфальсифікованими актами експертної оцінки товару у країні-нерезидента, через невідповідність його якості (псування, інший сорт та ін.) або кількості (усушка або висихання), покупець виставляє різні рекламації зі зменшення оплати за поставлений товар.

Значні обсяги капіталів виводяться за межі країни шляхом використання схем з повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал, тощо. За даними Держфінмоніторингу, протягом 2006–2009 рр. за розрахунками по фіктивних інвестиціях з України було незаконно виведено близько 36,2 млрд грн.

Для виведення капіталу з країни із застосуванням сумнівних схем та отримання незаконних доходів широко використовуються офшорні компанії. Поширенню такої практики сприяє недосконалість процедури реєстрації руху іноземних інвестицій в Україні, за якої зберігається можливість спотворення реальних обсягів вкладених іноземних інвестицій, що перешкоджає об'єктивному регулюванню надходження та повернення іноземному інвестору вкладених коштів.

Отже, наведена у статті класифікація не відображає вичерпний перелік усіх можливих способів незаконного переміщення валютних коштів за межі України, оскільки в умовах нестабільного національного законодавства виникають нові механізми (типології) цієї діяльності, що потребують подальшого наукового осмислення. Одним із способів їх вирішення є виявлення, фіксація, вилучення, дослідження носіїв інформації, її одержання відповідно до норм кримінального процесу та використання в доказуванні у кримінальній справі. Шляхи та методи одержання інформації повинні визначатися слідчим, відповідно до знань про способи вчинення злочинів та характерні для цих способів механізми приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волеводз А. Х. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика) / Волеводз А. Х. ; науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2000.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Білоус В. Т. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження : [моногр.] / Білоус В. Т., Попович В. М., Попович М. В. – К. : Акад. Держ. податк. служби України, 2001. – 138 с.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 лют. 2007 р. “Про заходи щодо запобігання непродуктивному впливу капіталів за межі України” : Указ Президента України від 17 берез. 2007 р. № 216/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.
6. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / А. Ф. Волобуєв // Протидія відмиванню “брудних” коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 черв. 2003 р.). – К. : Друкарня МВС України, 2003.
7. Гармаев Ю. П. Невозвращение из-за границы средств в иностранной валюте / Гармаев Ю. П. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 122 с.
8. Городиський О. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, пов'язаних із прихованням валютних цінностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. М. Городиський. – Х., 1998. – 18 с.
9. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
10. Слепухин С. Н. Актуальные вопросы производства предварительного расследования по делам о невозвращении из-за границы средств в иностранной валюте / Слепухин С. Н. – М. : Юриспруденция, 2005. – 144 с.
11. Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: моногр. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 груд. 2000 р.
13. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / за ред. В. М. Тertiшника. – К. : А.С.К., 2003. – 1056 с.
14. Про затвердження Класифікатора іноземних валют : постановою Правління Національного банку України від 4 лют. 1998 р. № 34.